

DADES PER AL CONEIXEMENT DEL PRETALAIÒTIC FINAL DE MALLORCA A TRAVÉS DE L'ANÀLISI MACROESPACIAL

GABRIEL PONS I HOMAR

L'estudi que s'exposa a continuació se centra, bàsicament, en l'ús de l'anàlisi macroespacial dels assentaments del pretalaiòtic final, que utilitza la metodologia de l'arqueologia espacial, amb l'objectiu d'establir uns plantejaments sobre el model d'assentament, zones d'influència i captació de recursos i, en definitiva, apropar-nos al coneixement de l'estructura socio-econòmica. Gràcies als avanços assolits per l'arqueologia illenca a les darreres dècades s'està en disposició d'establir una periodització del pretalaiòtic amb prou garanties. Ja no és quelcom imprecís anterior al talaiòtic i que provocà el nom pretalaiòtic.

Hom entén per pretalaiòtic final les manifestacions culturals que es desenvolupen entre una data vers el s. XX - XIX i que acabaria amb la invasió talaiòtica entorn al 1400 aC. Les datacions estan basades en anàlisis carbòniques procedents de diferents assentaments. La datació, ja antiga, del nivell B de Ca na Cotxera serveix per testimoniar un assentament amb manifestacions pròpies d'aquest període que se superposa a un assentament calcolític amb ceràmiques incises.¹ Les datacions recents, a partir d'anàlisis de carbons recuperats a la naveta Ponent d'Hospitalet i a la naveta de Canyamel, ambdues amb mobiliari propi del talaiòtic inicial, són prou contundents per fixar el canvi cultural vers el 1400 aC.²

Les manifestacions immobles pròpies i, segurament, exclusives del pretalaiòtic final són les navetiformes i estructures annexes que a vegades les acompanyen, i les coves artificials d'enterrament.³ Un tercer model constructiu el formen els sepulcres megalítics. Considerats, a priori, com estructures vinculades a estadis més antics del pretalaiòtic, s'ha pogut determinar, a partir de la datació carbònica de Son Bauló,⁴ primer, i més recentment

¹ Catalina CANTARELLAS: "Excavaciones en "Ca na Cotxera" (Muro, Mallorca)", *Noticiario Arqueológico Hispánico - Prehistoria I*, Madrid, 1972, 215-216.

Més recentment s'ha realitzat la calibració de la data carbònica i ha donat una data de 2168 BC, 4117 BP. Veure William H. WALDREN: *Radiocarbon and other isotopic age determinations from the Balearic Islands*, Deia Archaeological Museum and Research Centre, 1992, taula 6.

² Gabriel PONS I HOMAR: *Anàlisi espacial del poblament al Pretalaiòtic Final i Talaiòtic I de Mallorca* (ss. XIX - VII a.C.). Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona, 1997, 109, taula V.

³ Gabriel PONS I HOMAR: *Anàlisi espacial del poblament al Pretalaiòtic Final i Talaiòtic I de Mallorca* (ss. XIX - VII a.C.), 4-15 i 47-48.

⁴ Gabriel PONS I HOMAR: *Anàlisi espacial del poblament al Pretalaiòtic Final i Talaiòtic I de Mallorca* (ss. XIX - VII a.C.), 109.

de l'Aigua Dolça,⁵ la seva adscripció al pretalaiòtic final. En ambdós casos els materials recuperats mantenen una total homogeneïtat formal amb els procedents de coves artificials. Les anàlisis carbòniques sobre restes òssies de Son Bauló que donaren la data cal BC 1750 (3470±120 BP) i les datacions absolutes aportades pel sepulcre de l'Aigua Dolça, (3380±40, 1677 cal BC; 3460±40, 1745 cal, BC; 3365±30, 1672, 1654, 1646 cal BC),⁶ reforcen la seva pertinença al mateix grup humà; més quan, en tots dos casos, no es localitzaren ni a l'interior ni als voltants restes de manifestacions anteriors. Així, novament, com ja s'ha demostrat en el cas dels hipogeus, es reconeixen manifestacions immobles que fora del territori insular s'enquadren en dates més antigues.

Els estudis publicats que facin referència a l'anàlisi espacial dels assentaments del pretalaiòtic final són actualment força limitats, tant en nombre com en l'extensió territorial en la que es basen.⁷ Per a la realització del present estudi s'ha pres com a base de dades l'Inventari Arqueològic de Mallorca que, elaborat entre 1988 i 1994,⁸ n'ha ser encarregat per la Conselleria de Cultura, Educació i Esports de la CAIB. No es pretén ací fer una descripció exhaustiva de totes les estacions localitzades, ja exposat anteriorment,⁹ i que ocuparia una extensió no disponible, sinó que hom es proposa, a partir de l'anàlisi de la distribució de les manifestacions del pretalaiòtic final, extreure'n les conclusions que es dedueixen.

La primera dada d'interès que es desprèn és l'augment espectacular de manifestacions immobles respecte als escassíssims jaciments que han aportat ceràmiques campaniformes, (tant d'hàbitat com d'enterrament, ja siguin immobles com aixoplucs naturals). S'han localitzat prop de 180 assentaments amb construccions navetiformes, alguns dels quals extensíssims, a més dels més de cent nuclis de coves artificials d'enterrament i les nombrosíssimes coves naturals que contenen manifestacions pròpies del pretalaiòtic final. Hom, a partir de la interpretació d'aquestes dades, no dubta en plantejar un substancial augment demogràfic que possibilita aquest procés, augment que es produeix en un interval de temps probablement breu i que suposà canvis importants de les manifestacions. Tot plegat, malgrat les modes evolucionistes imperants, fa pensar en una afluença humana. Una segona interpretació que es podria fer, en l'actual estat dels coneixements, seria el de plantejar que les manifestacions del pretalaiòtic final formin part d'un substrat humà anterior a les manifestacions campaniformes, plantejament que hom considera poc probable.

Les vivendes del pretalaiòtic final, conegudes com navetes o navetiformes, són unes barraques de planta allargada, d'entre 15 i 20 m. de llargària i uns 3/4 metres d'ample,¹⁰ té la

⁵ Manuel CALVO TRIAS *et alii*: "El dolmen de s'Aigua Dolça. Sepulcro colectivo del Pretalaiótico", *Revista de Arqueología*, nº 191. Madrid, març de 1997, 18-29.

⁶ Manuel CALVO TRIAS *et alii*: "El dolmen de s'Aigua Dolça. Sepulcro colectivo del Pretalaiótico", 26.

⁷ Jaume COLL CONESA *et alii*: "Evolución del hábitat durante la Prehistoria y la Antigüedad en el término municipal de Alcúdia (Mallorca)", *Arqueología espacial*, 2. Teruel, 1984, 111-129.

Gabriel PONS I HOMAR: "Dades per a l'estudi del model d'assentament a Lluçmajor en la prehistòria", *Lluçmajor, Notes Històriques i Culturals*, Lluçmajor, 1995, 13-23.

Bartomeu SALVÀ SIMONET: "El patró d'assentament de la prehistòria a la romanització de Felanitx", *La prehistòria de les illes de la Mediterrània Occidental. X Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma, 1992 pàg. 407-417.

⁸ Per a l'elaboració de l'inventari s'utilitzà la cartografia de la Conselleria d'Obres Públiques de la CAIB E: 1/10.000, que aleshores era la més precisa. En el present article les localitzacions s'han plasmat a la cartografia militar E: 1/50.000.

⁹ Gabriel PONS I HOMAR: *Anàlisi espacial del poblament al Pretalaiòtic Final i Talaiòtic I de Mallorca* (ss. XIX - VII a.C.), 29-43.

¹⁰ Guillermo ROSSELLO BORDOY: "Las navetas en Mallorca", *Studi Sardi*, XIX (1964-1965).

capçalera absidal i els murs, d'uns dos metres de gruixa, es projecten amb lleugera curvatura de tal manera que la part central és la més ampla. La coberta se solucionava amb lloses de pedra sostingudes per columnes de tambors polilítics (Son Mercer de Baix, Menorca,¹¹ o bé amb un entramat de soques, a manera de bigues, que sostenen un nivell de lloses i a sobre argila per tal d'impermeabilitzar-lo.

Les navetes formen poblats per la suma de diferents estructures navetiformes construïdes amb una distribució anàrquica i ocupant un territori més o menys extens. Curiosament no es basteixen entorn a un espai central o arrencades amb un cert ordre. Per altra banda, als poblats de navetes no es reconeix cap estructura que sobresurti per qüestions de localització constructiva de la resta. No s'observen, per tant, ni estructures de caire defensiu ni estructures de poder.

Com ja s'ha exposat en una altra ocasió un 80% dels assentaments del pretalaiòtic final estan construïts a zones planes o costers i es descarten les elevacions o enclaus estratègics.¹² Factor que, juntament amb els anteriorment exposats, hom considera de notable importància a l'hora de desenvolupar una hipòtesi sobre el model social del pretalaiòtic final.

L'expansió de les manifestacions del pretalaiòtic final abraçarà tots els indrets de l'illa, per bé que amb unes freqüències desiguals que tot seguit s'analitzen. Primerament es posa en evidència una major concentració a la perifèria insular. Tan és així que el 60% dels nuclis d'hàbitat es troben situats a la franja costanera que va de la mar fins a 4,5 Km. a l'interior, i de la qual es descarta la costa inaccessible. No només es produeix una claríssima superioritat d'assentaments sinó que a més es troben els conjunts més extensos. Aquesta major densitat de zones d'hàbitat a la perifèria va acompanyada del 36% dels conjunts de coves artificials, índex menor en part degut a l'ús de les coves naturals a les zones de muntanya i als penyals costaners.

A la perifèria insular també s'ubiquen les zones amb menor densitat de construccions que corresponen a la Serra Nord i a la de Llevant. Es palesa, així, el rebuig de les zones més muntanyoses, llocs on, amb algunes excepcions, els assentaments es localitzen a les valls (Sóller, Valldemossa, Mossa, etc). En aquests casos les estructures tendeixen a ocupar les terrasses al rasser dels vents de nord i encarades al sol, alhora que en els casos de valls encaixades solen ubicar-se al coster, evitant les fondalades. En els casos d'existir un fort desnivell, mancades de terrasses o replans rocosos, es produeix una total adaptació de l'estructura al medi, de tal manera que les navetes es construeixen adossades a la roca, evitant el bastiment d'un dels murs, com és el cas d'un nombre important de navetes de la zona de Pollença.

Altres llocs on s'ha detectat una escassa presència de restes pròpies del pretalaiòtic final, possiblement a causa del fort impacte de l'home sobre el medi als darrers dos segles, corresponen a la meitat oest del municipi de Palma, a la comarca del Raiguer i a un sector de la comarca del Pla. Un altre sector d'escassa presència i on la justificació anterior no

¹¹ Jordi ANGLADA GOMILA: "Estudio de una naveta de habitación de Son Mercer de Baix (Menorca)", *Mayurqa*, 15. Palma de Mallorca, 1976, 271-289.

¹² Gabriel PONS I HOMAR: "L'inventari arqueològic de Mallorca, un intent de planificació?", *La prehistòria de les illes de la Mediterrània Occidental. X Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma, 1992, 53.

sembla ser ajustada correspon al territori que comprèn l'est dels municipis de Felanitx i Manacor.

Zones com la meitat sud de Llucmajor i els termes de Campos, Santanyí i part de ses Salines, Santa Margalida, Sencelles, etc presenten una distribució esponjada i prou homogenia amb una distància mitja entorn als 2.000/2.500m.

Un altre aspecte destacable l'ofereix les altes concentracions d'estructures navetiformes a diferents zones de l'illa, totes elles situades a la perifèria. La més destacable es localitza a l'extrem nord insular, ocupant els costers de les valls longitudinals que forma la Serra de Tramuntana al terme de Pollença, (valls de Bóquer, Sant Vicent, Ternelles, etc), on s'han comptabilitzat més de dues-centes construccions navetiformes. Dels més de vint nuclis inventariats s'han de destacar, per la seva magnitud, els de Bóquer (Can Punta), (35/27), Can Martorellet (35/58), Can Vela Gran (la Serra) (35/66) i Ternelles (l'Estret) (35/79).

Una segona zona d'alta concentració d'estructures navetiformes se situa a l'extrem sud de l'illa, pròxima al Cap Salines. Dins les possessions de sa Vall i sa Vallet, malgrat les importants transformacions agropecuàries realitzades a les darreres dècades, encara es conserven vuit conjunts navetiformes, als quals s'han d'afegir quatre zones amb possibles restes del pretalaiòtic final i quatre nuclis de coves artificials d'enterrament.

Si observem les zones d'altres concentracions de nuclis de coves artificials d'enterrament, llocs on, lògicament, cal pensar que han desaparegut les estructures navetiformes, s'ha d'afegir com a zona d'alta concentració l'entorn de l'albufera de Palma, on es té memòria escrita del conjunt de navetes de Son Oms (Pleta de Son Vidal Nou) (32/s/n1)¹³ i del de Son Ferrer (Cas Caminer) (32/30)¹⁴ i es conserven els dos conjunts del Rafal (32/32 i 32/34),¹⁵ a més s'han d'afegir els nuclis de coves artificials pretalaiòtiques de Ca na Vidriera (32/17),¹⁶ Ca s'Espirut (32/19), Son Sunyer (32/20)¹⁷ i el Serral des Verro (32/s/n7).¹⁸

A la zona de l'istme d'Alcúdia es tenen referències de notables conjunts de coves artificials. Les conservades del nucli urbà (2/2) i sa Solada (2/6), a més de les desaparegudes del Molí, que estava al camí dels Barcarès, les d'en Sureda a la zona de sa Torre, prop de Manresa la de s'Hort des Moros¹⁹ i les esmentades per M. Alcover a la zona de sa Coma. L'únic conjunt d'estructures navetiformes que es conserva en aquell indret és el de Sant Martí (2/12).

¹³ Guillermo ROSSELLO BORDOY: "Excavaciones en el conjunto talayótico de Son Oms (Palma de Mallorca-Isla de Mallorca)", *Excavaciones Arqueológicas en España*, 35. Madrid, 1965.
Josep MASCARO PASARIUS: *Corpus de toponimia de Mallorca*. Palma de Mallorca, 1986.

¹⁴ Miguel ALCOVER: *El hombre primitivo en Mallorca. Estudio sobre la prehistoria balear*. Palma de Mallorca, 1941.

¹⁵ A. CRESPI, L. AMOROS: "Contribució a l'estudi de la prehistòria balear. Les navetes del Rafal" *BSAL XXII*. Palma de Mallorca, 1928-29, 189-190.

¹⁶ J. LLABRÉS RAMIS: *La necrópolis del primer bronze mallorquí de Ca na Vidriera de Palma de Mallorca*. Original mecanografiat. Palma de Mallorca, 1982.

¹⁷ Guillermo ROSSELLO BORDOY: "Excavaciones en la necrópolis de cuevas artificiales de So'n Sunyer (Palma de Mallorca). *Excavaciones Arqueológicas en España*, 14. Madrid, 1962.

¹⁸ Josep COLOMINAS ROCA: "L'edat del bronze a Mallorca. Les investigacions de l'Institut (1916-1920)" *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 5, Barcelona, 1920, 555-573.

¹⁹ Guillermo ROSSELLO BORDOY: "La prehistoria", *Historia de Alcúdia*, Alcúdia, 1978, 29-41.

D'aquesta dinàmica de localització dels assentaments és impossible extreure un model d'assentament vàlid per una part important dels conjunts, ja que de zones amb grans buits es passa a zones de distribució esponjada i a zones d'alta densitat, sense que es mantinguin unes distàncies mínimes ni tan sols una certa freqüència. A partir d'això tampoc es compten amb unes pautes que possibilitin plantejar aspectes com la zona bàsica de captació de recursos o zones d'influència que vagin més enllà dels resultats estadístics que demostren una major pressió humana sobre uns tipus de medis. Per tot això sembla que s'està davant un model d'assentament obert, entès com la inexistència d'estructures que marquen amb un sentit de territorialitat un espai físic.

Un aspecte que a priori pot semblar interessant d'analitzar i que podria ajudar a alguns dels punts exposats és el de la relació espacial entre els nuclis navetiformes i els llocs d'enterrament, del qual ací bàsicament es fa esment a les coves artificials. La realitat, també en aquest cas, es presenta heterogènia, ja que front a alguns exemples on els hipogeus comparteixen espai amb els assentaments, en altres casos es troben a unes distàncies no superiors als 900 m., mentre que en altres casos es troben a uns 1.200/1.500 m. (veure taula). Per la qual cosa la hipòtesi que els nuclis d'hipogeus es localitzassin als límits del territori bàsic d'ús de la comunitat queda, en principi, com a descartable, o al menys no és generalitzable.

CONCLUSIONS

Hom considera que l'estudi de la localització d'aquestes agrupacions són una eina prou vàlida per fer consideracions sobre la base econòmica del poblament del pretalaiòtic final. A més de prouir-se, com s'ha exposat, una pressió sensiblement superior a l'àrea costanera respecte de l'interior illenc cal apreciar que tres de les quatre zones descrites s'ubiquen al voltant de zones humides, l'albufera de Palma, els estanys de les Gambes i dels Tamarells a Ses Salines i els aiguamolls de l'istme d'Alcúdia, relació que es podria augmentar amb altres exemple de menor envergadura. A partir d'aquestes dades sembla que la dependència, de part important del poblament, de les activitats depredatòries, la pesca i recol·lecció de moluscs a la costa i la caça als aiguamolls, representava una part important de la dieta alimentària. Així mateix cal apreciar que la ramaderia d'alguns tipus de bestiar es veuria beneficiada amb l'ús de les zones humides mitjançant la riquesa de les pastures. Igualment les zones de muntanya i els boscos d'alzines serien adients per les pastures d'ovicaprins i suïds respectivament. Paral·lelament no s'observa cap mena de pressió sobre les terres agrícolament més productives; mentre que sí que apareixen conjunts relativament importants a zones denominades de marina, que actualment es caracteritzen per ser semiàrides amb vegetació de garriga i terres primes de call vermell, que sols possibiliten un ús com a lloc de pasturatge de ramats d'ovicaprins.

La manca d'estructures de poder ni de caire defensiu, la creació dels poblats com assentaments oberts on les estructures es troben escampades en el territori sense una intenció cohesionadora, la manca de diferències de volum substancials entre estructures d'un mateix assentament, la localització dels assentaments sense una concepció estratègica. Aquestes dades de caire macroespacial estan en concordància amb les dades aportades per les excavacions arqueològiques. Totes aquestes dades plantegen la concepció d'una societat tribal bàsicament igualitària, on existiren unes fortes diferències en raó del sexe i l'edat²⁰ i on no sembla haver existit una perpetuïtat sanguínia del poder.

²⁰ Jaime COLL CONESA: "Aproximación a la arqueología funeraria de las culturas iniciales de la prehistoria de Mallorca", *Pyrenae*, 24, Barcelona, 1993, 93-114.

TAULA I
Relacions físiques entre navetes i coves artificials d'enterrament

Navetes	Distància en m.	Coves
10/33	750	10/35
32&SN1	1200	32/09
32/SN1	2000	32/20
32/13	1400	32/14
25/151	1500	25/SN2
25/119	250	25/118
25/119	850	25/105
25/03	1450	25/20
42/101	0	42/101
38/03	100	38/03
38/05	600	38/03
38/05	1200	42/SN1
42/141	200	42/140
38/02	1200	42/85
38/162	1200	42/85
42/97	300	42/95
19/06-07	1200	19/25
19/39	550	19/37
19/39	650	sn6
3129	900	3128
W01	1350	44/23
40/12	200	44/09
40/100	900	40/112
S139	850	5/38
5/SN2	1300	5/28
47/08	1100	24/18
33/30	0	33/30
35/58	1300	35/53

RESUM

Mitjançant l'aplicació de la metodologia de l'arqueologia espacial s'analitzen alguns aspectes del poblament del bronze mig, com són la distribució dels assentaments en el territori, la densitat del poblament i el tipus de medi en el qual es vincula i la relació física entre els poblats i els llocs funeraris, i la seva territorialitat. A partir dels resultats d'aquestes anàlisis es fa una interpretació socioeconòmica del període.

ABSTRACT

Some aspects of the society of the middle bronze period are analyzed through the application of spatial archeological methodology. At the same time, there is a description of the distribution of the settlements in the area, as well as, the density of the population. Moreover, there is an attempt to link the characteristics of the geographical background with the physical relationship among the village and their burial emplacements together with their territorial meaning. Conclusions on the socioeconomic interpretations are drawn from the results of these analysis.